

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 330.342.15(497.1) + 338.2:340.13

Odnos legalnog i ilegalnog

Ivan Bilić

Pravni fakultet, Split

Sažetak

Autor naznačuje neprihvatljivost raskoraka između programsko-ideološkog modela i njegove realizacije. Na području privrednog sistema taj je raskorak posljedica zakonodavne i druge regulative koja onemogućava realizaciju filozofije samoupravnog socijalizma. U toj kritici potrebno je razlikovati samoupravni model od samoupravne prakse. Da bi se taj jaz premostio, potrebne su temeljite i konzistentne izmjene u ekonomskom i političkom životu.

U Tezama koje su nam dostavljene uz poziv za učešće na ovom skupu na strani 13. autor naglašava da je Ustav iz 1974. godine konkretizirao i razradio strategiju iz programa Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. godine, a najbitnije u tome jest što je taj Ustav zahtijevao provođenje dva bitna cilja:

- sav dohodak radnicima;
- sva vlast delegatskim skupštinama.

»Međutim«, kaže autor, »nije bilo političke snage da se brže napusti stari sistem, kojega je Ustav stavio u ilegalu«, jer se u praksi nastavilo po starom.

Ja ću moje izlaganje početi od te, inače ispravne konstatacije. Ali, najprije neka razgraničenja i pojašnjenja:

Prvo, pod legalnim ovdje razumijevamo ono što je normom predviđeno, što je formalno naznačeno, što je politički proklamirano kao stav.

Drugo, za razliku od toga, praksa je realnost u kojoj živimo mi i ta legalizirana forma.

Treće, odstupanje realnog, životnog, od proklamiranog, normiranog, realnost je otkako postoji svijet.

Sada, ukoliko smo suglasni u pogledu iznesenog, trebalo bi, na temelju naše prakse izgradnje novog društva, ispitati uzroke golemog jaza između formalnog i životnog. Taj je raskorak takav da je moguće govoriti o legalni ilegalnog, a onda i o svojevrsnoj ilegalni legalnog.

U pokušaju da nađemo odgovor na postavljeno pitanje, uzet ću za primjer našu samoupravnu povijest. U njoj od 1950. godine samoupravno egzistira kao legalno. Nasuprot tome, nesamoupravno bi moralo dobiti status ilegalnog.

Počevši od Sindikalnog uputstva iz 1949. godine do Ustava iz 1974. i ZUR-a iz 1976. godine samoupravno se razvilo u sistemu čiju bit objašnjava filozofija samoupravnog socijalizma. Navedena filozofija nastala je kao najradikalnija kritika filozofije državnog socijalizma.

Budući da se bavim politekonomskom problematikom, razgraničenje između navedenih filozofija izvršit ću primjereno tom području. A ono je, nadam se, još uvijek dominantno.

Samoupravljačka socijalistička filozofija bitne odrednice privrednog sistema vidi u:

- ekonomskoj funkciji društvenog vlasništva;
- samoupravljanju kao demokratskom obliku odlučivanja o svim pitanjima života, a posebno o raspolaganju viškom rada;
- samostalnosti i odgovornosti privrednih subjekata u upravljanju društvenim sredstvima;
- obvezi privrednih subjekata da se u upravljanju i raspolaganju društvenim sredstvima rukovode suvremenim ekonomskim načelima i principima gospodarenja.

Nasuprot tome, filozofija državnog socijalizma počiva na:

- ekonomskoj i pravnoj funkciji državnog vlasništva;
- nesamostalnosti privrednih subjekata;
- strogoj planskoj regulativi gotovo cjelokupnog života;
- centralističkom odlučivanju o tokovima reprodukcije pa i o višku rada.

Razumije se, moguće su rasprave o tome da li su pobrojene karakteristike bitne. Držim da su one točne i dosta važne, barem koliko i kako ih ja shvaćam, a čini mi se da život i rasprave o njemu ukazuju na ispravnost iznesenog.

Sučelimo li sada praksu našeg samoupravnog perioda njegovom teorijskom viđenju, uz stanovite izuzetke, *zapažamo da su u njoj stvarno prisutnije odlike filozofije državnog nego odlike filozofije samoupravnog socijalizma.*

Dovoljan dokaz za to su:

- nesamostalnost proizvodnih subjekata;
- otuđenost viška rada;
- potisnutost ekonomskih zakonitosti u odvijanju procesa reprodukcije itd.

Raskorak između ovakve prakse i onakve teorije postoji u našem cjelokupnom samoupravnom razdoblju, a to znači da navedeni odnos između, uvjetno rečeno, legale i ilegale trajno egzistira i ne može se vezati samo za stanje koje je uspostavio Ustav iz 1974. godine.

Dabome, zadnji Ustav je bio značajan korak naprijed u dogradnji filozofije samoupravljačkog socijalizma, ali on nije uveo navedenu dualnost

jer je ona postojala i prije toga. Čini mi se da je na nju ukazao i D. Bilandžić u svojem radu *Historija SFRJ*, u kojem na više mjesta ističe bitku između dviju tendencija: samoupravno-socijalističkog, kao novog, nasuprot državno-socijalističkom kao starom.

Nažalost, a to treba konstatirati, praksom novog Ustava nije nadvladana iznesena dihotomija.

Bitno je pitanje zašto je to tako? Drugačije, pitanje glasi: zbog čega se ne provodi opredjeljenje inicirano i trasirano od političkog faktora, usvojeno i formalizirano od strane predstavničkih tijela i raznih organa po liniji vlasti, plebiscitarno prihvaćenih od pučanstva?

Dakle, stavovi i odluke doneseni legalnim putem, od svih prihvaćeni, u praksi se ne provode! To je presedan malo poznat u povijesti, ili je barem netipičan.

Odgovor na postavljeno pitanje je kompleksan. U ovakvom izlaganju može biti samo naznačen. U tim naznakama ja i ne kanim davati rješenja, jer, kao što rekoh, to je ozbiljno pitanje i treba mu izuzetno studiozan, polivalentan pristup. Ono što se meni nameće kao važno, to je da markiram neka područja u privrednom sistemu iz kojih se vidi da se u njemu i *ne može realizirati koncept filozofije samoupravljačkog socijalizma*.

Takva su npr. područja: robe, novca i tržišta; područje planiranja; područje odnosa s inozemstvom; područje znanosti i njezine uloge u privredi; područje države i njezine ekonomske politike; područje demokratizacije društva; područje aktivizacije ekonomskih sposobnosti građana i njihovih sredstava; područje uloge vlasništva u kreiranju odnosa proizvodnje itd.

U analizi svih ovih područja jasno se zapaža konflikt novog i starog. Uzmimo za primjer stav samoupravljačke filozofije o samostalnosti robnih proizvođača i pravne regulative toga pitanja. Način i sadržaj regulative je takav da od samostalnosti privrednih subjekata ne ostaje ništa.

Ili, pogledajmo problematiku odgovornosti privrednog subjekta za proširenje materijalne osnove svoga rada. Ta se odgovornost sukobljava s načelom prakse o socijalizaciji gubitaka.

Daljnje područje koje dokazuje nemogućnost zaživljavanja socijalističke samoupravljačke filozofije jest u dominaciji dogme o presudnoj ulozi pravnog pojma vlasništva na kreiranje odnosa proizvodnje. Po toj dogmi odnosi proizvodnje nisu produkt proizvodnih snaga, već obrnuto. Tu je Marxov napor da Hegelovu dijalektiku postavi na noge i sam okrenut naglavce.

Zatim, uzmimo problematiku viška rada. Nju samoupravni model stavlja u nadležnost stvaralaca tog viška. Međutim, istovremeno stvarno nisu zaštićena prava tih stvaralaca u raspolaganju tim viškom. Dokaz je njegovo otuđivanje, koje je ove godine najdrastičnije, jer se približilo polovici novostvorene vrijednosti.

Pogledajmo i primjer uklapanja u međunarodnu podjelu rada. Opredjeljenje na nužnost ovog procesa datira još od početka Novog privrednog sistema, a da ne spominjemo Privrednu reformu iz 1965. godine. Međutim, ovo opredjeljenje je u stalnom sukobu s vladajućom politikom reguliranja tih odnosa, a po kojoj privredni subjekti nisu stimulirani za izvoz. Dokaz tome jeste i postojeći Zakon o deviznom i vanjskotrgovinskom poslovanju.

Uostalom, kad smo na ovom području, da i nije tog Zakona, što bi se bitnije promijenilo s našim uklapanjem u međunarodnu podjelu rada? Vjerujem malo, jer glavninu privrednog sistema nismo podvrgli sudu ekonomskih zakonitosti, već smo ga isparcelirali shodno vladavini voluntarizma. I onda je jasno da tako ustrojen sistem ne može izdržati konkurenciju pretežno ekonomskih normi koje vladaju na svjetskom tržištu.

Dakle, preduvjet za realizaciju ideje o jačem uklapanju u navedenu podjelu rada je izvršenje podjele rada na domaćem tržištu, i to tako da ona bude u skladu s modernom teorijom komparativnih prednosti. Usput napominjem, po tom shvaćanju međunarodnih veza i odnosa vjerojatno bi proces našeg uklapanja u svjetsku podjelu rada bio drugačiji od onog dosada. Tako npr. turizam, kao ni druge djelatnosti u kojima imamo stvarne mogućnosti prodora na svjetsko tržište, ne bi bio briga mjesne zajednice, u najboljem slučaju općine, kakvo je stanje danas.

I još nešto, *samo podjela rada zasnovana na takvim modernim shvaćanjima može dovesti do jedinstva jugoslavenskog tržišta, a onda i toga tržišta sa svjetskim tržištem, a ne neki zahtjevi za jasnijim propisima o tom jedinstvu, za čim idu neka zalaganja i kod rasprava o temi kakva je na ovom skupu.*

Vjerujući da su razmišljanja pokazana u prethodnim primjerima ispravna, i znajući da se ona ne mogu realizirati propisivanjem normi o ponašanju, već korjenitom promjenom dosadašnjeg ponašanja i, naposljetku, shvaćajući da su opredjeljenja samoupravljačke filozofije jedino prihvatljiva za naše izuzetno složene prilike, nisam pristaša onih razmišljanja koja svu žuč iskaljuju na norme donesene 1974. i 1976. godine.

Ovim ih ne ekskulpiram. Dapače, praksa po njima ravnana odgovorna je dvojako: *za nepoduzete i za poduzete radnje.*

Odgovorna je, primjerice:

— jer nije prilagodila pravnu i drugu regulativu kojom će se štititi samostalnost privrednih subjekata;

— jer tom istom regulativom nije spriječila monopolizam na tržištu;

— jer nisu poduzete radnje da se od privrednih subjekata zahtijeva poslovanje u skladu s modernim načelima robne proizvodnje;

— jer nisu stvoreni ni uvjeti ni potreba da se znanost i njena primjena koristi u odvijanju procesa društvene reprodukcije;

— jer nisu poduzete radnje da se vrednuje stvaralački rad i znanje, posebno kad je riječ o kadrovima;

— jer nije utjecala na uključivanje naše privrede u svjetsku podjelu rada shodno suvremenim ekonomskim shvaćanjima te podjele rada;

— jer nije istražila i afirmirala prednosti koje Jugoslavija ima, a niti je, s tim u vezi, izvršila podjelu rada unutar zemlje;

— jer nije donijela konkretne i nedvosmislene propise i s tim u vezi poduzela radnje oko afirmacije ekonomske aktivnosti građana i uključivanja njihovih sredstava u privredni život;

— jer nije u svojoj sveukupnoj aktivnosti učinila dovoljno na odstranivanju utjecaja dogmatskih ideja u reguliranju privrednog života;

— jer nije učinila više na demokratizaciji ukupnog života kao bitnoj pretpostavci za djelovanje mehanizma ekonomskih zakonitosti;

— jer nije zahtijevala razvoj kritičkog duha u društvenim znanostima kao pretpostavci za prevladavanje nataloženih shvaćanja i za uvažavanje suvremenih dostignuća na svim područjima života itd.

S druge strane, praksa privrednog života je odgovorna primjerice:

— jer je nametnula takav sistem regulative privrednim subjektima da njihova inicijativa ne može ni doći do izražaja; na taj način privredni subjekti svoje poslovanje prije vide kao rezultat mjera takve politike nego kao rezultat svoga ekonomskog ponašanja;

— jer je na planu deviznog i vanjskotrgovinskog sistema donijela propise koji destimuliraju izvoz robe i usluga;

— jer se vodi politika socijalizacije gubitaka i tako destimulira uspješne, a podržava neuspješne privredne subjekte;

— jer je toliko osiromašila privredu sistemom raspodjele da ona nije u stanju osigurati racionalno poslovanje;

— jer je sveobuhvatnom regulativom procesa društvene reprodukcije praktično potisnula samoupravljanje, a učvrstila vjeru u administriranje i voluntarizam, što potvrđuju i aktualne mjere o zamrzavanju cijena;

— jer u donošenju mjera ekonomske politike podliježe pritisku većine, umjesto da tim mjerama prisiljava na poštivanje kriterija privređivanja koji će voditi uključivanju u svjetske privredne tokove; najbolji dokaz za to su mjere aktualnog antiinflacijskog programa, kojemu su najozbiljnije zamjerke došle iz razvijenog i poslovno zdravijeg dijela jugoslavenske privrede;

— jer sistemom carinske i druge zaštite štiti nerentabilnu domaću proizvodnju i tako stvara iluziju o pravilnom izboru pravaca razvoja;

— jer je afirmirala česte promjene mjera ekonomske politike, tako da se privreda ne uspije adaptirati na jedne mjere, a ubrzo se donose nove, itd.

Ali, iz te odgovornosti prakse ne slijedi zaključak o krivnji filozofije samoupravljačkog socijalizma, jer, kao što smo vidjeli, njezine bitne ideje i nisu zaživjele, već je umjesto njih produžila život praksa jedne druge filozofije, a to je filozofija državnog socijalizma.

I, kad je riječ o odgovornosti one prve filozofije i normi koje su done-sene pod njenim okriljem, *treba reći da je njezina zabluda i odgovornost baš u tome što je vjerovala da se i ta nova filozofija može i mora regulirati u biti na način primjeren filozofiji protiv koje je ustala.*

Kad se u ovom smislu razluči bitno od sporednog, onda je nedvojbeno da mnogo toga treba mijenjati i u normama iz 1974. i 1976. godine. Ali to vrijedi i za one od prije i za one poslije toga perioda. Osnovno kod toga mora biti: *spoznaja da se život, posebno samoupravni, ne može i ne smije ukalupljivati u razne norme, ma kako se one nazivale.* Jer kad se to pokuša, ni od života ni od samoupravljanja u njemu ne ostaje mnogo.

Ovakvo definirani stavovi spram samoupravnog socijalističkog privrednog modela učinjeni su i s ciljem da se razluče od raznih kritika toga modela i njegove prakse. Naime, mnoge kritike upućene samoupravnom modelu na pogrešnom su putu baš zato što ne luče bitno od sporednog, uzroke od posljedica. Tako se često događa da se dovodi u pitanje i sama ideja samoupravnosti, ideja demokratizma, ideja samostalnosti itd.

I ono što je kod toga neshvatljivo, napadom na ove i druge ideje istovremeno se ističe zalaganje za poštivanje ekonomskih zakonitosti i zakonitosti robne proizvodnje. Zar se ne vidi da npr. bez samostalnosti robnih subjekata nema prostora za djelovanje ekonomskih zakonitosti. Ili, kako razumjeti ona shvaćanja koja se zalažu za pravo stvaralaca dohotka na kontrolu nad viškom rada, a istovremeno napadaju i samu ideju SIZ-ova. Jednako se tako ne može razumjeti shvaćanje po kojem se zadržava ideja o samoupravnom odlučivanju, ali ne i ideja o osnovnoj proizvodnoj jedinici, gdje se to samoupravno odlučivanje faktički mora odvijati. Dalje, teško je pojmiti i potpunu ravnopravnost građana i njihovih područja ako ne mogu organizirati proces reprodukcije shodno njihovim potrebama i interesima. Najzad, izuzetno je problematično osporavati jednu vrstu regulative, a drugu zagovarati, posebno kad se one razlikuju samo po razini ishodišta itd.

Nažalost, kritika ove i druge vrste ima sve više. Pretendiraju na vladajuće mišljenje. Pogoduju im i socijalna kretanja u društvu. To najbolje potvrđuje najnoviji val štrajkova. U tim pokretima radnika manifestiraju se razni socijalni problemi koje doživljavaju zaposleni, dakle po toj osnovi privilegirani dio društva. Oni iskazuju nezadovoljstvo niskom cijenom rada, naraslim troškovima života, neriješnim stambenim problemima, uočljivim socijalnim razlikama koje nisu rezultat rada itd.

I što se može dogoditi, i događa se, nažalost?! Neupućeni mogu smatrati da su gornji i drugi problemi uzrokovani samoupravljanjem i nepostojanjem čvrstih i jedinstvenih propisa. To i dokazuju demagozi i razni drugi protivnici samoupravljačke demokratske alternative socijalizma. Oni ukazuju da robna proizvodnja reproducira različite socijalne i druge probleme, što vjerojatno i nije toliko sporno kad je riječ o negativnim učincima tog oblika privređivanja. Ali, kriju od radnika da upravo nepostojanje samoupravljanja i njemu primjerene robne proizvodnje dovodi do navedenog srozavanja cijene rada, do zidanja troškova poslovanja, do privilegija koje uživaju povlašteni korisnici društvenih stanova i, konačno, do trajnog prisvajanja rente iz raznih osnova, što dovodi i do navedenih nejednakosti.

Shodno iznesenom, obrana od navedenih kritika ali i *put razrješavanja i otklanjanja mnogobrojnih problema može biti samo onaj koji će ići za temeljnim i konzistentnim izmjenama u ekonomskom a onda i u političkom sistemu. Tim izmjenama on bi u svim svojim procesima morao nositi odlike samoupravnog, demokratskog i modernog robnog oblika privređivanja. I obrnuto, izostajanje ovih izmjena dovest će do prevage onih ideja koje će još više zaoštriti sve naše odnose i unijeti nove zabune.* Razumije se, time bi samoupravni model, ta velika tekovina naprednog svijeta, bio zadugo pokopan na našim prostorima. A to bi bila povijesna katastrofa. Ona se ne bi smjela dozvoliti.

I naposljetku, već površna analiza našeg modelskog opredjeljenja i, posebno, njegove prakse pokazuje da se ništa bitno neće izmijeniti i tako staro prevladati dok se do kraja ne raščiste tzv. *prethodna pitanja*, u koja primjerice ubrajam:

- spoznaje o smislu i cilju socijalizma;
- dilemu o odnosu tržišta i plana u socijalističkoj privredi;
- mjesto znanosti u odvijanju socijalističkog procesa;

- odnos prema demokratskim tekovinama prethodnih sistema;
- mjesto i ulogu proizvodnih snaga u razvoju ljudskog društva;
- ulogu osobne inicijative u razvitku čovjeka i društva itd.

Bez raskida s dogmatizmom na ovim i drugim temeljnim područjima nikakve norme, ma kako bile koncipirane, neće otvarati put iz društva otuđenog rada prema samodjelatnom društvu.

Ivan Bilić

THE RELATIONSHIP BETWEEN WHAT IS LEGAL AND WHAT IS ILLEGAL

Summary

The author indicates that a discrepancy between the programmatic-ideological model and its implementation is unacceptable. In the economic system this discrepancy is a consequence of the regulations in the legal and other areas that makes the implementation of the philosophy of socialist self-management impossible. In this critique it is important to distinguish the self-management model from self-management practice. Fundamental and consistent changes in the economic and political life are necessary if that gap is to be bridged over.